

Олександра Матушенко

ВПЛИВ ПОЛІТИЧНОЇ ТА БІЗНЕС-ЕЛІТИ НА ЕВОЛЮЦІЮ РОЛІ ТА МІСЦЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ У ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

У статті розглядаються основні тенденції та напрями впливу політичної та бізнесової еліти на еволюцію партійної системи України. Особлива увага звертається на формотворчу стадію партійної системи в Україні в контексті новоутвореної незалежної держави та вплив фінансово-промислових груп на ці процеси.

Ключові слова: *політичні партії, політичний процес, політична еліта, бізнес-еліта.*

Oleksandra Matushenko. The influence of political and business elites on the evolution of the role and scope of political parties in the political system of Ukraine. The article observes main trends and characteristics of the influence of political and business elites on the evolution of party system in Ukraine. It puts special emphasis on the forming stage of the party system in Ukraine and political system of the independent state as a whole. The author shows the peculiarities of the Soviet heritage in Ukrainian political leadership, which used to be a significant factor of shaping new rules of the game in terms of the newly emerged state. As well, there is a short description of the main stages of the emergence and development of the party-system under the scope of different electoral systems, different presidents and different social and economic circumstances. Hence, it becomes obvious that Ukrainian party-

system has experienced a few stages of its development, becoming more important subject of political process in Ukraine, which, in turn, made parties the main instruments of the financial-industrial groups to influence decision-making in Ukraine. One more peculiarity of the development of the party-system in Ukraine is that parties used to be quite far from being the only way to make political career and gain privileged position in the governmental structures. During the evolution of Ukrainian party-system development, there's been a certain progress, but still there are many other ways to gain power for people, who hadn't previously had any visual relation to politics and thus are not known by the public. Consequently, it complicates for people the possibility of an objective evaluation of state politics and the performance of high political authorities in particular. Hence, abovementioned issues need more scientific attention and should be taken into account in further analyses.

Key words: *the party-system of Ukraine, political process, political elite, business-elite*

У контексті розгляду питання партійного будівництва й розвитку в сучасній Україні необхідно звернути особливу увагу на передумови процесу формування партійної системи та на особливості формотворчої стадії партійного розвитку. Значення, яке має вплив вихідних умов, попередній досвід та фактори, що сприяли становленню партійної системи, важко переоцінити, адже цей вплив і досі відчутний. Усвідомлення й переосмислення отриманого спадку комуністичних засад ведення політики, їхній вплив на процес ухвалення рішень та політичну поведінку державних високопосадовців у контексті партійного становлення й розвитку, а також звернення та усвідомлення ролі, яку почали відігравати фінансово-промислові групи на певному етапі партійної еволюції в Україні, необхідне для адекватного розуміння сучасних партійних процесів та тенденцій.

Важливість вихідних передумов і особливостей формотворчої стадії розвитку партійної системи пояснюється, перш за все, такими довгостроковими факторами, як формування цінностей, поведінкових засад та принципів політичної поведінки та політичної культури як такої. На жаль, ці фактори зазвичай розглядаються як другорядні, а часто

взагалі не беруться до уваги. Тим не менше, саме на початкову етапі становлення будь-яких процесів у державі відбувається формування певних «правил гри», які якраз і задають формули поведінки цілих державних структур і дуже складно піддаються змінам.

Звертаючись до передумов формування партійної системи в Україні, варто почати з того, що поведінкова складова комуністичної еліти впродовж формотворчої стадії розвитку партійної системи надзвичайно вплинула на різні рівні політичної інституціоналізації в Україні [1, с. 116]. Відомо, що до приходу до влади М.Горбачова більшість посад в партійних структурах обіймали люди Л.Брежнєва. Ці політики становили собою певну характерну групу з притаманними їй рисами: досить поважного віку, консервативних поглядів та прихильністю офіційній ідеології, а також браком ініціативності та певною інертністю в процесі ухвалення рішень.

Обійнявши свою посаду, новий Генеральний секретар КПРС досить динамічно почав реорганізовувати кадрову політику. У 1986 році приблизно одну третину партійних лідерів вищого ешелону і міністерських посадовців було замінено молодими чиновниками. Таким чином, упродовж кількох років після початку реформ велика кількість членів Політбюро ЦК КПРС, які належали до старої когорти, було замінено на молодших політиків. Тим не менше, консервативний елемент в вищих ешелонах залишився дуже потужним. Важливо звернути увагу на той факт, що наприкінці 1980-х років центральна комуністична еліта була поділена і складалася з кількох основних груп. Одна група виступала за більш радикальні трансформації в економічній і політичній сферах, у той час як інша намагалася пригальмувати реформи і навіть зупинити їх.

Як відомо, в Україні ж консервативна політична еліта брежнєвського зразка залишилася при владі набагато довше, ніж, наприклад, в балтійських країнах та Росії. Кадрові реформи Горбачова мали мінімальний ефект в Україні у зв'язку з тим, що перший секретар Комуністичної партії України В.Щербицький, який залишився при владі до вересня 1989 р., перешкоджав політичним та економічним реформам, ініційованим Москвою. Оскільки Комуністична Партія України традиційно зберігала певну автономію від Комуністичної Партії Радянського Союзу, було можливим

певний час не піддаватися тиску з Москви. Крім того, Україна була єдиною республікою Радянського Союзу, яка мала своє власне Політбюро, розвинену освітню систему для комуністичних кадрів тощо. Після приходу В.Івашка, який був більш лояльний до М.Горбачова, Україна все одно проводила реформи повільніше, ніж Балтійські республіки і РРФСР. Перш за все, це пояснюється домінуванням впливового консервативного крила в українському політичному апараті. Стара консервативна еліта гальмувала політику перебудови та гласності. Окрім консервативної політичної еліти, в Україні також з'являлася група національних комуністів, яких невдовзі очолив Л.Кравчук, обраний Головою українського парламенту. На протигагу консервативній еліті брежневських часів, яка була проти реформ і лібералізації, національні комуністи виступали за незалежність України, але, тим не менше, за досить незначні політичні й економічні зміни. Такий інституційний поділ став інструментальним фактором в українському політичному розвитку на початку 1990-х рр., оскільки епіцентр політичної влади поступово зсунувся від партії до парламенту [1, с. 123–124].

Тим не менше, лідери КПУ зайняли найбільш нетолерантну позицію щодо виникаючих політичних організацій, зокрема щодо Руху, проти якого була розгорнута брудна кампанія з дискредитації цієї політичної сили в очах населення. Перешкоджання й напади на представників альтернативних політичних організацій в Україні тривало досить довго. Таким чином, українське комуністичне лідерство створило найбільш несприятливе середовище для розвитку багатопартійної системи. Україна надзвичайно пізно скасувала статтю про «провідну роль КПРС» у своїй Конституції, дуже пізно легалізувала опозиційні організації, припинивши використовувати проти них силу. Негативний імідж політичних партій спричинив загальну зневіру серед населення в цій інституції, що, в свою чергу, призвело до того, що мало опозиційних кандидатів перемагало на виборах. Виборці надавали перевагу незалежним депутатам у парламенті та на місцевому рівні. В 1994 р. безпартійні кандидати отримали дві третини усіх голосів [1, с. 136].

У цьому контексті варто детальніше зупинитися на особливостях процесу становлення й розвитку української партійної системи. Деякі дослідники починають періодизацію історії партійної системи з так званого «переддер-

жавного» періоду. Хронологічно він тривав від виникнення перших українських партій (осінь 1989 р.) до юридичної фіксації незалежної держави. Всі партії, що існували на 1 грудня 1991, за винятком КПУ, просували ідею парламентської демократії і приватної власності, схвалювали незалежність України або в межах об'єднаної системи, або як незалежної держави. Тобто, майже усі тогочасні партії виступали з гаслами «незалежності», «демократії», «вільного ринку», «плюралізму» і виступали проти комуністичної ідеології, що загалом і стало головною передумовою їхніх спільних дій на шляху до проголошення незалежної й демократичної України. Разом із тим, нові партії були невеликими, політично наївними і не включеними до тогочасної системи вироблення державної політики.

В організаційному відношенні перші посткомуністичні партії в Україні схилилися до двох типів. До першого належали партії, що виникли на основі рухів протесту проти радянського режиму (Народний Рух України, Партія Зелених). З самого початку свого існування це були досить аморфні об'єднання, яким бракувало партійної інфраструктури. Загалом ці партії переважно покладалися на свій ранній успіх за рахунок народної мобілізації. Серед нових партій Рух найбільше відповідав критеріям масової партії, що з'явилась і була підтримана народною мобілізацією, що надало зручну базу для політичного рекрутингу активістів. Але впродовж 1992 – 1999 рр. відчутним стало поступове виснаження колишніх прихильників партії – особливо молоді. Інший тип посткомуністичних партій був представлений партіями, які використовували традиційну ленінську модель суворої партійної організації і дисципліни (Соціалістична партія України, Комуністична партія України) [2, с. 64–65].

З моменту проголошення незалежності України у суспільстві виникла якісно нова ситуація. Відтоді політичні партії, які мали лише попередні політичні програми без прописаного механізму досягнення своїх цілей, перетворилися на нижчих суб'єктів політичної системи. Очевидно, це логічно пояснюється відсутністю досвіду функціонування партійної системи в рамках більш ніж однієї партії. Як було вказано вище, новоутворені партійні структури відрізнялися політичною наївністю і відсутністю чітких прописаних механізмів досягнення задекларованих цілей. Натомість, державний апарат, у якому все ще домінували політики

консервативного типу мислення і закритості, використовував адміністративний ресурс у традиціях ведення радянської політики, провадячи брудні політичні кампанії проти потенційних суперників та створюючи перешкоди до утвердження засад багатопартійності в Україні.

У своїй статті, присвяченій дослідженню історії партійної системи України, М.Томенко називає цей період «фазою лояльності до держави». Хронологічно він тривав з грудня 1991р. до початку 1993 р. Після всеукраїнського референдуму щодо незалежності і президентських виборів 1991 р. усі основні цілі, які слугували основою для формування політичних передвиборчих блоків, були цілковито погодженими з політикою Президента. Почався процес «оксамитової» апропріації партій державою. З одного боку, це призвело до розколу опозиції. Через соціально-економічні обставини велика частка партійних структур і суспільно-політичних організацій почала підтримувати Президента і уряд за принципом: «підтримка загальнообраного Президента – це підтримка побудови незалежної держави». Відповідно, опозиція Президенту означала «руйнацію незалежної держави». Тому політичні сили навколо Руху і асоціації Нова Україна посіли нішу лояльної опозиції. Цікаво, що реальний контроль інтересів в усіх сферах державної влади утримувався так званою «партією влади», яка навіть не була зареєстрована як політична організація. Таким чином, нова політична еліта сформувалася в Україні внаслідок компромісу між, частково, прошарком старої керівної партії і, частково, національно-демократичною опозицією [3, с. 137].

Наступний період – перехідний – припадає на 1993–1994 рр. і характеризується активною підготовкою до парламентської виборчої кампанії. Це визначило основні завдання партій: вибір прийнятних гасел для своїх виборчих програм і пошук впливу ухвалення оптимального виборчого закону. У цей період лідерами партій ставали переважно представники гуманітарної і науково-технічної інтелігенції, а також колишньої партійної номенклатури. Водночас спостерігались і перші випадки створення партій представниками бізнес-структур (зокрема, Українська партія солідарності та соціальної справедливості (Е.Лашутін), Ліберальна партія України (Є.Маркулов), Народна партія України (Л.Табурянський)). У 1994 р. була легалізована перша з найбільш успіш-

них (протягом тривалого періоду) партій-бізнес-проектів – Всеукраїнське об'єднання «Громада» [4].

За браком розвиненої партійної структури і достатнього досвіду у кандидатів, політичні партії виявилися невідповідними до виборів за тогочасною виборчою системою. Результати виборів, що супроводжувалися численними порушеннями норм закону, дозволили прийти до таких висновків:

- Виборці показали своє довірливе ставлення до кандидатів у депутати, номінованих політичними партіями або політичними групами, і вирішили голосувати радше за них, ніж за незалежних депутатів.

- З іншого боку, регіональні відмінності у впливі на різні політичні партії й брак переконливих ідей у виборчих програмах кандидатів зробило неможливим сформуванню структуровану більшість і опозиційні коаліції в українському парламенті [3, с. 140–141].

Варто зазначити, що вплив бізнес-структур на партійну систему в тогочасний період був відносно низьким, проте після виборів 1994 р. почав набувати більш інтенсивнішого характеру. Партії, які сформувалися у період з 1994 по 1998 рр., звертали більшу увагу на формальні організаційні структури і зосереджувалися на факторі масової підтримки, потрібної для електорального успіху. Партійну систему того часу можна визначити як змішану. Їй були притаманні такі елементи: 1) ідеологічна належність і агрегування інтересів за принципом «згори-донизу»; 2) потреба в політичному фронті для корпоративних інтересів, що призвело до створення низки «віртуальних» партій – механізмів конвертування економічного капіталу у політичний і навпаки; 3) бажання підірвати електоральну єдність суперницьких груп утвердженням технічних партій; 4) низький рівень культури політичних змагань, що генерував створення так званих «канапових партій» [1, с. 140].

Однією з причин тривалого «неприйняття» партій в Україні був (і залишається) брак чіткої різниці між ними. Крім того, варто також окремо зазначити про роль партій в інституційній архітектурі української політики, де сильна роль Президента традиційно означала брак впливу партій на політиків вищого ешелону, на політичний процес. Крім того, політичні партії в Україні були переважно сформовані згори, з парламенту або секцій пізньої ери радянської політичної

еліти, і всі вони мали труднощі в зобов'язанні своїх членів дотримуватися партійної лінії. Навіть на рівні парламенту фракції були постійно нестабільними й різні думки членів партії (або їхні амбіції) часто призводили до розколу в цілих партіях [2, с. 54–66]. Таким чином, партійний розвиток в Україні на той період характеризується непостійністю і фрагментарністю. Відповідно, й партійна політика тривалий час була лише невеликою частиною політичного змагання в Україні, а не основним його фронтом, як це відбувається у західних демократіях.

У період з 1996 по 1999 рр. у процесі партійного будівництва значно підвищується активність фінансово-промислових груп, які на той час встигли набути значного економічного потенціалу. Вони почали створювати окремі політичні партії, встановили контроль (переважно через фінансові засоби) над існуючими партіями та почали просувати до керівних органів своїх представників, частково фінансуючи владні партії в обмін на лояльність і сприяння владних структур у бізнесовій діяльності. Окрім того, значна кількість партій, створених протягом цих років, скидалася радше на особисті проекти окремих політиків, зокрема тих, які прийшли з бізнесу. Значне зростання впливу бізнес-структур на розвиток партійності в українській політиці великою мірою сприяло зміні конфігурації партійної системи, зокрема, утворенню в ній полюсу центристських партій. Тим не менше, уряди і надалі формувалися за позапартійним принципом [4].

Починаючи з нового електорального циклу 1998 р., партійна система в Україні показала ознаки руху в напрямі більшої політичної інституціоналізації, демонструючи зростаючу важливість партійної належності у процесі політичного рекрутингу. Тим не менше, ще до виборів 2002 р. політичні партії посідали значно менш важливе місце в українській політичній системі. У цьому відношенні Україна відставала навіть від менш демократичної Росії за обома показниками: автономністю й стабільністю партійної системи [1, с. 110–111].

Після парламентських виборів 2002 рр. в Україні було вперше створено коаліційний уряд, що складався з членів політичних партій, який формував більшість у Верховній Раді. Серед створюваних партій переважали проекти фінансово-промислових груп та бізнес-структур; клони існуючих, уже відомих партій; і, нарешті, партії, що претендували на

представництво інтересів певних соціальних груп. Створення партій традиційно відбувалося згори. Більшість їх декларувала центристське спрямування.

У цьому контексті варто взяти до уваги той факт, що після виборів 2004 р. започатковується тенденція до формування уряду на псевдопартійних засадах, що, тим не менше, можна охарактеризувати як прогрес, порівняно з попереднім періодом, де уряди формувалися безвідносно до партійної належності їхніх членів. Разом із тим, вплив бізнес-структур на партійну систему був надзвичайно високим. Важливо, що за умов все ще сильної президентської влади та силового тиску на нелояльний бізнес створені чи контрольовані фінансово-промисловими групами політичні партії мали переважно провладний характер. Однак частина бізнес-структур усе ж підтримувала опозиційні політичні сили, пов'язуючи свої перспективи з їхніми лідерами [4].

Після так званої «помаранчевої революції» та конституційної реформи 2004 р. на парламентських виборах 2006 р., які вперше проходили за пропорційною системою, з'явилися дійсно правлячі партії або «партії влади» у їх класичному розумінні. До парламенту пройшло лише п'ять основних партій: ПР, БЮТ, НУ, СПУ й КПУ. Внаслідок конституційних і законодавчих змін, партії стали єдиним механізмом формування парламенту та більшості органів місцевого самоврядування, отримали максимальні можливості для реалізації власних політичних програм на загальноукраїнському та місцевому рівнях.

Сьогодні в Україні відбувається завершальний процес структуризації партійної системи шляхом укрупнення партій і становлення дво-триполярної партійної системи, у якій закріплюється домінування мегапартій і фінансово-політичних груп, що стоять за ними. Ця тенденція містить у собі певні позитивні риси. З одного боку, невелика кількість акторів сприяє стабільності й передбачуваності політичного режиму, що надає системі стійкості і збалансованості, зокрема збалансованість між самими фінансово-промисловими групами [5]. Очевидно, негативним тут є сам факт попереднього перерозподілу або балансування політичного впливу між великими політичними силами, що, в свою чергу, ускладнює можливість появи нової потужної партії, яка могла б внести у політичний процес України нові ідеї та цінності.

З огляду на особливості усіх етапів становлення й розвитку партійної системи в Україні можна зробити такі висновки. По-перше, на набагато більшу дослідницьку увагу заслуговує вплив формотворчої стадії українського партійного будівництва, яка фактично заклала підвалини сприйняття багатопартійності, а також самої ролі й місця партій у межах політичних процесів у державі як з боку верхніх ешелонів влади, так і з боку населення. Умови, в яких виникли політичні партії в незалежній Україні, були вкрай несприятливими для усвідомлення й утвердження політичними партіями свого місця в механізмах прийняття рішень і ресурсах політичного рекрутингу, яке вони зазвичай посідають у сталих демократіях. Попередні принципи ведення політики, використання адміністративного ресурсу для перешкоджання політичним опонентам здобути владу, сформована протягом тривалого часу політична культура українських високопосадовців, які з-поміж усіх очільників радянських республік найдовше й найбільш рішуче гальмували процеси лібералізації та змін кадрової політики часу перебування, наклали свій потужний відбиток на весь процес партійного будівництва незалежної України.

По-друге, разом із поступовим утвердженням політичних партій на державній політичній арені і збільшенням їх впливу на процеси ухвалення рішень, відбувається одночасне формування потужних фінансово-промислових груп. Після 1998 р. фінансово-промислові групи перетворили політичні партії на інструменти впливу й просування своїх бізнес-інтересів. З переходом до пропорційної виборчої системи партії остаточно перетворилися на центральні об'єкти впливу фінансово-промислових груп, що стає якісно новим етапом партійного розвитку України. Таким чином, є сенс класифікувати наявні політичні партії не за соціально-культурними, ідеологічними чи регіональними характеристиками електорату, який вони представляють, а радше за належністю до певної фінансово-промислової групи, яка безпосередньо визначає політичну поведінку членів партії і має визначальний вплив на процес ухвалення рішень в країні.

Крім того, особливої уваги заслуговує той факт, що партійні структури аж ніяк не є необхідним засобом просування політиків у їх політичній кар'єрі. Подібно до того, як перші два Президенти України перемогли на виборах, не асоцію-

ючи себе з жодною офіційною партійною структурою, впро-
довж тривалого часу уряд також формувався безвідносно до
партійної належності своїх членів. Відповідно, така тенден-
ція має негативний вплив на значення ролі та місця полі-
тичних партій у системі державного управління, адже це оз-
начає, що здобуття вищих в державі посад не потребує необ-
хідності послідовної публічної політичної кар'єри в межах
певної партії. Таким чином, політичні партії становлять со-
бою лише частину змагального процесу, не охоплюючи його
повністю, що відкриває шлях до найвищих ешелонів влади
людям без політичної кар'єри, утверджені в суспільстві
репутації та досвіду публічної політики. В свою чергу, це ро-
бить політичний процес достатньо неконтрольованим і
непередбачуваним, знижує довіру до представників влади і
значно ускладнює здатність об'єктивно оцінювати політич-
ний процес у державі.

1. Stability of the Party System // Party-Systems in Post-Soviet
Countries, edited by, USA, 2007.

2. Andrew Wilson and Sarah Birch, Political Parties in Ukraine:
Virtual and Representational // Party Politics in New Democracies,
edited by P. Webb and S. White, Oxford University Press, 2007.

3. Mykola Tomenko, The Political System and Political Parties //
The Political Analysis of Postcommunism: Understanding Postcommunist
Ukraine, Texas University Press College Station, 1997.

4. Партійна система України: особливості становлення, проблеми
функціонування, тенденції еволюції // Національна безпека і оборона,
Центр Разумкова. – 2010. – Вип. 5.

5. Захар Стецик, Партійна система України: аналіз її елементів –
[Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://naub.org.ua/?p=1320>.